

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 16–27

doi 10.15421/26200102

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 930:378.4 (477.54–21) (091)

**Харківський класичний
 університет і Харківський
 інститут народної освіти: проблеми
 спадкоємності (історіографічні
 сюжети): до 100-річчя реформи
 університетської освіти в Україні**

О. М. Богдашина

доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000–0001–8505–5075

bohdashyna@gmail.com

*Харківський національний педагогічний
 університет імені Г. С. Сковороди,
 вул. Алчевських, 29, Харків, Україна, 61002*

С. М. Куделко

кандидат історичних наук, професор

ORCID: 0000–0003–1630–8774

kudelko_sm@ukr.net

*Харківський національний університет
 імені В. Н. Каразіна,
 майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022*

Анотація. *Мета статті* – висвітлити еволюцію уявлень у радянській та сучасній історіографії про (не) сприйняття наукових традицій Харківського імператорського університету інститутом народної освіти ім. О. О. Потебні. *Методи дослідження:* проблемно-історіографічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний; принципи системності та об'єктивності. *Основні результати та наукова новизна:* детально розглянуто, як змінювалися оцінки дослідників від заперечення самої необхідності засвоєння старих принципів діяльності вишів до

сприйняття ХІНО спадкоємцем дореволюційного університету з частковим збереженням традицій. Проаналізовано висвітлення в історичній думці 20-х рр. XX – початку XXI ст. проблемних питань, пов'язаних із заснуванням і діяльністю Харківського інституту народної освіти ім. О. О. Потебні (далі – ХІНО). Особливу увагу приділено різноманіттю думок та оцінок сприйняття ХІНО традицій Харківського імператорського університету (далі – Харківського університету). Автори дійшли висновку про часткове збереження традицій Харківського університету в роботі ХІНО завдяки успадкованій матеріальній базі, а головне – збереженому в основному професорсько-викладацькому складу, співробітників та частини дореволюційного студентства. В останньому випадку мова йде більше про 1921–1924 рр., коли повернулася до навчання частина студентів, що навчалася ще до реформування університету у 1920 р., і молодь непростетарського походження становила суттєву частку студентського контингенту. Стаття присвячена 100-річчю найрадикальнішої в історії вітчизняних університетів реформи, наслідки якої та історичне значення викликають жваві дискусії серед фахівців. *Практичне значення* статті полягає у зміні пріоритетів при викладанні та популяризації історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Оригінальність* дослідження обумовлена незаангажованим розглядом широкого кола використаних історіографічних джерел (наукових праць та публіцистики). *Тип статті:* теоретична, дослідницька.

Ключові слова: університетські традиції; реформа вищої освіти; професорсько-викладацький склад; студентство, Харківський університет, Харківський інститут народної освіти.

Надійшла до редколегії 31.01.2020

Прорецензована 30.03.2020

Рекомендована до друку 06.05.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 16–27

doi 10.15421/26200102

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 930:378.4 (477.54–21) (091)

**Харьковский классический
 университет и Харьковский
 институт народного образования:
 проблемы преемственности
 (историографические сюжеты):
 К 100-летию реформы
 университетского образования
 в Украине**

Е. Н. Богдашина

доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000–0001–8505–5075

bohdashyna@gmail.com

*Харьковский национальный педагогический
 университет имени Г. С. Сковороды,
 ул. Алчевских, 29, Харьков, Украина, 61002*

С. М. Куделко

кандидат исторических наук, профессор

ORCID: 0000–0003–1630–8774

kudelko_sm@ukr.net

*Харьковский национальный университет
 имени В. Н. Каразина,
 пл. Свободы, 4, Харьков, Украина, 61022*

Аннотация. Цель статьи – осветить эволюцию представлений в советской и современной историографии о (не)принятии научных традиций Харьковского императорского университета институтом народного образования им. А. А. Потебни. Методы исследования: проблемно-историографический, историко-генетический, сравнительно-исторический; принципы системности и объективности. Основные результаты и научная новизна: детально рассмотрен вопрос о том, как менялись оценки исследователей от отрицания самой необходимости усвоения

старых принципов деятельности вузов к восприятию ХИНО наследником дореволюционного университета с частичным сохранением традиций. Проанализировано освещение в исторической мысли 20-х гг. XX – начала XXI вв. проблемных вопросов, связанных с образованием и деятельностью Харьковского института народного образования им. А. А. Потебни (далее – ХИНО). Особое внимание уделено многообразию мнений и оценок восприятия ХИНО традиций Харьковского императорского университета (далее – Харьковского университета). Авторы пришли к выводу о частичном сохранении традиций Харьковского университета в работе ХИНО благодаря унаследованной материальной базе, а главное – сохраненном в основном профессорско-преподавательскому составу, сотрудникам и части дореволюционного студенчества. В последнем случае речь идет больше о 1921–1924 гг., когда вернулась к учебе часть студентов, обучавшихся еще до реформирования университета в 1920 г., и молодежь непростого происхождения составляла существенную долю студенческого контингента. Практическое значение статьи заключается в изменении приоритетов при преподавании и популяризации истории Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Статья посвящена 100-летию самой радикальной в истории отечественных университетов реформы, последствия и историческое значение которой вызывают оживленные дискуссии среди специалистов. Оригинальность исследования обусловлена незаангажированным рассмотрением широкого круга использованных историографических источников (научных трудов и публицистики). Тип статьи: теоретическая, исследовательская.

Ключевые слова: университетские традиции; реформа высшего образования; профессорско-преподавательский состав; студенчество, Харьковский университет, Харьковский институт народного образования.

Поступила в редколлегию 31.01. 2020

Прорецензирована 30.03.2020

Рекомендована в печать 06.05.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 16–27

doi 10.15421/26200102

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508.9Ch64

**Kharkov Classical University
 and Kharkiv Institute of Public
 Education: problems of heredity
 (historiographical subjects): to
 the 100th anniversary of university
 education reform in Ukraine**

Olena Bohdashyna

Sc. D. (History), Professor
 ORCID: 0000–0001–8505–5075
bohdashyna@gmail.com

*H. S. Skovoroda Kharkiv National
 Pedagogical University,
 29 Alchevskykh Street, Kharkiv, Ukraine, 61002*

Serhii Kudelko

Ph. D. (History), Professor
 ORCID: 0000–0003–1630–8774
kudelko_sm@ukr.net

*V. N. Karazin Kharkiv National University,
 4, pl. Of freedom, Kharkiv, Ukraine, 61022*

Abstract. *The aim* of the article is to highlight the evolution of ideas in Soviet and modern historiography on (non) perception of scientific traditions of Kharkiv Imperial University by the Institute of Public Education named after O. O. Potebnya. *Research methods:* problematic-historiographic, historical-chronological, comparative-historical; principles of systematicity and objectivity. *Main results and scientific novelty:* for the first time it has been considered in detail how researchers assessments have changed from denying the necessity of mastering the old principles of higher education to the perception of KhIPE as the heir of the pre-revolutionary university with partial preservation of traditions. The coverage in the historical thought of the 20s of the 20th – the beginning of the 19th century of problematic issues related to the establishment and

operation of Kharkiv Institute of Public Education named after O.O. Potebny (hereinafter – KhIPE) is analyzed. Particular attention is paid to the diversity of opinions and assessments of KhIPE perceptions of the traditions of Kharkiv Imperial University (hereinafter – Kharkiv University). The authors concludes that the traditions of Kharkiv University were partially preserved in the work of KhIPE, thanks to the inherited material base, and most importantly, the preserve of the main teaching staff, employees and part of the pre-revolutionary students. In the latter case, the years 1921–1924 are meant, when some of students who had studied before the university closed in 1919 returned to study and noIn the latter case, the years 1921–1924 are meant, when some of students who had studied before the university closed in 1919 returned to study and non-proletarian youth made up a significant proportion of the student contingent. In historical science KhIPE's estimation as successor to Kharkiv University is unstable. Soviet authors focused mainly on the refusal of the leadership of the People's Commissar of Education of the USSR and IPE on the forms of the liquidated imperial university. Meanwhile, the contemporary authors, on the one hand, emphasize the voluntarism and failure of the educational reform and the 1933 forced restoration of universities by the Soviet power. On the other hand, the idea that the tradition of the Imperial University was more than accepted until recently was considered to be in keeping with KhIPE traditions. The article is dedicated to the 100th anniversary of the most radical reform in the history of domestic universities, the consequences and historical significance of which cause lively discussions among experts. *The practical significance* of the article is to change the priorities in teaching and promoting the history of V. N. Karazin Kharkiv National University. *The originality* of the study is due to the unbiased consideration of a wide range of used historiographical sources (scientific works and journalism). *Type of article:* theoretical, research.

Keywords: university traditions; higher education reform; teaching staff; students, Kharkiv University, Kharkiv Institute of Public Education

Received 31.01.2020

Reviewed 30.03.2020

Accepted 06.05.2020

Постановка проблеми. У вітчизняній історичній думці оцінка ХІНО як правонаступника Харківського університету є не усталеною. Радянські автори переважно акцентували увагу на відмові керівництва Наркомосу УСРР та ІНО від форм ліквідованого імператорського університету. Між тим, деякі сучасні автори, з одного боку, наголошують на волонтаризмі та невдалості освітньої реформи і вимушеному у 1933 р. відновленні радянською владою університетів. З іншого боку, існує думка про більше, ніж було прийнято вважати до останнього часу, збереження у ХІНО традицій імператорського університету. Дослідники схиляються до поміркованіших оцінок діяльності ХІНО й наголошують на неоднозначності оцінки наслідків реформи.

Мета статті – висвітлити еволюцію уявлень у радянській та сучасній історіографії про (не) сприйняття наукових традицій Харківського імператорського університету інститутом народної освіти ім. О. О. Потебні, визначити, чи був ХІНО правонаступником Харківського університету; показати роль традицій останнього в діяльності інституту у 1920-х – на початку 1930-х рр.

Історіографія теми є різноманітною та нараховує майже століття. Дослідженню проблеми спадкоємності двох ВНЗ в історичній думці саме і присвячена ця розвідка.

Джерела. Дослідження спирається на виявлені та опрацьовані історіографічні праці радянського та пострадянського часів. Стосовно 1920-х – початку 1930-х рр. мова, очевидно, йде не про наукові (у строгому сенсі цього слова), а публіцистичні праці, авторами і сучасниками подій яких здебільшого були урядовці НКО УСРР, викладачі різних ІНО, в тому числі – активні учасники перебування університетів. На переконання обох авторів, публіцистика 1920-х – початку 1930-х рр. посідає проміжне становище між історіографічними джерелами та літературою; становить перший етап історіографії теми.

Оскільки реформа вищої освіти дуже відрізнялася в УСРР від РСФРР і у виданій поза межами України науковій літературі вкрай мало приділено уваги реформі університетської освіти 1920-х рр. в УСРР (як, до речі, і реформи у Білорусі чи Закавказькій Федерації), то ми намагалися показати найбільш топові та дискусійні точки зору, а не перераховувати всіх дослідників України та діаспори.

Виклад основного матеріалу. Публіцисти 1920-х рр. здебільшого некритичного підтримували реформування новою владою системи вищої освіти, часто цитуючи вищих урядовців республіки. Заступник наркому освіти УСРР Я. П. Ряппо оцінював створення на базі закритих університетів ІНО революцією, а не реформою. При цьому він поси-

лався на досвід Великої французької буржуазно-демократичної революції, коли декретом 1792 р. були закриті усі 22 університети (Ряппо Я. П., 1925, с. 4). На його переконання «нова організаційна форма» вишів має передбачати «новий зміст» та «нові методи викладання» (Ряппо Я. П., 1925, с. 5).

Для прихильників ліквідації класичних університетів, які, на їхнє переконання, раніше лише обслуговували «потреби поміщиків та буржуазії» (наприклад: Скрипник М. О., 1930, с. 65), а не простого народу, реформа вишів була доказом дотримання соціальної справедливості, а, отже, й революційної доцільності таких змін. Дотриманням соціальної справедливості та продовженням класової боротьби з експлуататорами пояснювали публіцисти того часу і тотальну пролетаризацію освіти, зокрема обмеження вступу до вишів вихідців з т. зв. експлуататорських класів. Я. П. Ряппо закликав не допускати «класових ворогів» до вступу в інститути, оскільки останні готують «командний склад народного господарства й державного будівництва пролетарської диктатури» (Ряппо Я. П., 1928, с. 8). Тому діти дворян, священників, купців тощо часто вдавалися до підробки власних документів чи публічної відмови від батьків (Рябенко О. Л., 2012, с. 126).

С. Смолинський також обґрунтовував реформу освіти виробничою необхідністю: «Інститут – форма більш рухлива, її легше ув'язати з виробництвом» (Смоленський С., 1928, с. 6). Ще більш категорично висловлювався М. Кравченко: «Інститути замість великих університетів виправдали себе і повороту до старих форм вищої освіти немає... Вузи типу університетів непотрібні» (Кравченко М., 1928, с. 45). Нові функціонери були переконані в необхідності ліквідації університетської автономії та колективної форми правління. Для цього в усіх вишах призначалися, а не обиралися на посади директор та політичний комісар (обов'язково з білетом члена КП(б)У). Таку різку зміну структури управління вишами урядовці пояснювали нездатністю вчених рад вирішувати господарчі проблеми під час кризи (Первая Всеукраинская конференция по индустриально-техническому образованию, с. 316).

Аналіз публіцистики 1920-х рр. привів А. Ю. Парфіненка до висновку, що навіть наприкінці 1920-х рр. в українських журналах автори статей «виступали за неодмінне збереження професійно орієнтованих інститутів» і заперечували «універсальні» університети» (Парфіненко А. Ю., 2008b, с. 102).

Акценти почали змінюватись у середині 30-х рр. ХХ ст., коли в Україні були відновлені університети. Все більше поширювалися думки, що у старих університетах було чимало позитивного. Але більшість радянських дослідників у розвідках 1930-х-1980-х рр. продовжувала пояснювати закриття імператорських

університетів виробничою доцільністю, пролетаризацією вишів та боротьбою з буржуазною професурою (Бойко І. Д., Вич К. М., 1940; Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет, 1955 та ін.).

Чи не єдиним винятком із загальної радянської історіографічної традиції періоду розквіту командно-адміністративної системи став написаний С. М. Королівським розділ про ХІНО у «Коротких нарисах з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького». С. М. Королівському потрібно мати громадянську сміливість, який, попри активну критику у ті часи дореволюційної вищої освіти, наголошував на необхідності збереження таких позитивних сторін роботи Харківського імператорського університету, як «вдале поєднання в одній установі учбових і наукових завдань; непогана постановка ряду предметів; лабораторна робота з ряду дисциплін; привчання студентів до самостійної дослідної роботи; наукові товариства, гуртки; високий рівень вимог до студентства і т. ін.» (Королівський С. М., 1940, с. 67).

С. М. Королівський, який навчався та працював у ХІНО, підкреслював, що університет перетворився на «вищий педагогічний навчальний заклад з цілком ясною, закінченою цілеустановкою – готувати робітників народної освіти для всіх типів шкіл народної освіти» (Королівський С. М., 1940, с. 71).

У 1960-х – 1980-х рр. радянські дослідники зазвичай позитивно, але не менш емоційно оцінювали перетворення дореволюційних вишів на ІНО у 1920-х рр. Автори ювілейного видання «Вища школа УРСР за 50 років», наприклад, продовжували обґрунтовувати «докорінну реорганізацію» «революційною ініціативою і потребами відбудови народного господарства» (Вища школа, 1967, ч. І, с. 72–73). У книзі високо оцінювалися наслідки реформи вищої освіти в УСРР у перше післяреволюційне десятиріччя: «Історія будівництва радянської вищої школи на Україні у 1917–1928 рр. характеризується рядом важливих успіхів і досягнень» «завдяки неухильному піклуванню Комуністичної партії» (Вища школа, 1967, ч. І, с. 129). До таких досягнень автори відносили створення радянської системи вищої освіти («розгорнута потрібна мережа вузів»), покращення підготовки кадрів («з середовища трудящих»), а отже, поліпшення «соціального складу студентів» (Вища школа, 1967, ч. І, с. 129). Останнє трактувалося як досягнення соціальної справедливості: «Вперше в історії України десятки тисяч робітників і селян, їх дітей дістали можливість через робітничі факультети поступити до вузів, опанувати науку й техніку» (Вища школа, 1967, ч. І, с. 128). При цьому не розглядалося питання про низький рівень освіченості таких абітурієнтів. Водночас вони визнавали помилковість відокремлення наукової робо-

ти від викладацької в інститутах УСРР: «Система науково-дослідних кафедр, поставлених над вузами, не виправдала себе. Вона мало сприяла розгортанню наукової роботи у вищій школі» (Вища школа, 1967, ч. І, с. 128).

Вкрай категорично висловлювався Г. І. Ясницький. Критикуючи помилковість рішення про ліквідацію університетів, дослідник цілком у дусі звинувачень сталінської доби взагалі оцінював керівництво Наркомосу УСРР «як ворогів, що намагалися у своїх шкідливих цілях використати відмінності між системами освіти УСРР та РСФРР» (Тарнавська, 2015, с. 280).

У численних працях 1950-х-1980-х рр. про керівну роль КП(б)У (автори: В. Я. Білоцерківський, М. А. Бистров та ін.) реформування освіти в республіці оцінювалася лише позитивно і некритично (див. детальніше: Тарнавська, 2015). Такі позитивні оцінки повторювалися й у роботах з історії освіти. У праці «Вища школа УРСР за 50 років» підкреслювалося: «Партія згуртувала пролетарське студентство у боротьбі проти буржуазної ідеології» (Вища школа, 1967, ч. І, с. 129). «Викладання суспільних наук – історії партії, пролетарської політичної економії, марксистсько-ленінської філософії» трактувалося як «найважливіше знаряддя і засіб ідейно-політичного виховання радянського студентства» (Вища школа, 1967, ч. І, с. 129).

Стримано висока оцінка вишівської реформи 1920-х рр. у радянській Україні містилася й у наступних роботах радянських науковців. Наприклад, автори ювілейного видання, присвяченого 175-річчю Харківського університету, вважали, що «При всій нестрункості, при усіх допущених помилках Харківський інститут народної освіти був важливим етапом боротьби за радянський університет. В його обличчі країна мала радянський вищий педагогічний навчальний заклад, який готував радянські кадри працівників освіти» (Харьковский государственный университет, 1980, с. 60). Водночас у цій книзі (на відміну від інших досліджень того часу) нігілістичний підхід керівників НКО УСРР до університетів, як «найбільш консервативних форм старої вищої освіти» з їх подальшою реорганізацією оцінювався як помилка (Харьковский государственный университет, 1980, с. 49). Автори – професори Харківського державного університету ім. О. М. Горького – наголошували, що відновлення вишу, «який, пройшовши довгий шлях реорганізації», на базі «об'єднання ХППО та ФХМІ в єдину установу» – відбулося «на новій, радянській основі» (Харьковский государственный университет, 1980, с. 62). Проте серед підстав відновлення Харківського університету підкреслювалася саме тяглість з ХІХ ст. традицій вищої школи – «важливість університетської освіти та розвитку науки, необхідність підготовки науково-педагогічних

кадрів» (Харьковский государственный университет, 1980, с. 61).

Позитивні в цілому судження радянських дослідників освіти входили у різку суперечність із твердженнями українських істориків-емігрантів. Негативні оцінки перетворення імператорських університетів на спеціалізовані педагогічні інститути превалювали у розвідках представників української діаспори. Колишній студент, потім професор Вищого ІНО ім. М. П. Драгоманова О. П. Оглоблин в еміграції називав його «могильником» Київського університету Св. Володимира (Оглоблин О. П., 1963, с. 214). За його оцінкою перетворення університетів на ІНО «створювало безперечну загрозу для української високої освіти й дальшого розвитку української науки» (Оглоблин О. П., 1963, с. 215).

Сучасні дослідження історії вищої освіти містять різні оцінки реформи вишів 1920-х – початку 1930-х рр.: від різкого засудження більшовицьких експериментів до спроб пояснити її потребами народного господарства та політичною ситуацією тих часів.

У намаганні довести необхідність перетворення університетів на вузько спеціалізовані заклади в часи нагальної боротьби з неписьменністю деякі сучасні автори погоджуються з основною тезою радянських часів. Наприклад, В. Д. Мирончук та В. С. Савчук у четвертому виданні історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара звертали увагу на «виробничу» версію ліквідації університетів: «На ґрунті гострої потреби країни у педагогічних та інженерно-технічних кадрах виникла недооцінка загальнотеоретичної освіти аж до лівої ідеї «отмирання университетов»» (Мирончук, В. Д. та Савчук, В. С., 2008, с. 55).

В. В. Липинський у статті «Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр.», (Липинський В. В., 1999, № 5, с. 3–14), з посиланням на доповідь наркома освіти республіки Г. Ф. Гринька (Гринько Г. Ф., 1920) вважає, що уряд УСРР не міг забезпечити фінансово проведення подібної до РРФСР реформи. Водночас В. В. Липинський наголошує на суб'єктивній складовій реформи: радикальні погляди самого Г. Ф. Гринька, його заступника, голови Укрголовпрофосвіти Я. П. Ряппо та інших урядовців, що вважали «американську» модель вищої школи кращою, ніж класичну (європейську). Без зв'язку науки з виробництвом «наука мертва, а для робітників та селян непотрібна» (Ряппо Я. П., 1925, с. 5). В той час в УСРР помітне захоплення ідеями американського філософа та педагога Дж. Дьюї та іншими представниками інструменталізму.

З посиланням на тих же Я. П. Ряппо та Г. Ф. Гринька О. В. Ляпіна називала серед причин реорганізації університетів в ІНО «потреби народного господарства» та невідповідність університетів «завданням народного господарства і державного

будівництва» (Ляпіна О. В., 2008, с. 264). При цьому О. В. Ляпіна наголошувала, що створення ІНО було необхідне саме «для підготовки педагогічних кадрів» (Ляпіна О. В., 2008, с. 271). С. М. Куделко та О. Л. Рябченко підтримують таку версію створення ХІНО: «Головним завданням цього столичного педагогічного ВНЗ була підготовка кадрів вчителів для трудової загальноосвітньої школи і технікумів» (Куделко С. М., Рябченко О. Л., 2004, с. 307).

Між тим, А. Ю. Парфіненко у книзі, присвяченій радянській журнальній публіцистиці 1920-х – початку 1930-х років, вважає недоречною «абсолютизацію економічних чинників» у перебудові університетів (Парфіненко А. Ю., 2008b, с. 92). Харківський дослідник висуває й суто політичні причини ліквідації університетської освіти. За оцінкою А. Ю. Парфіненка, пролетаризація вишів, що проводилася під гаслами соціальної справедливості та демократизації, сприяла успішній побудові нового суспільства: «Завдяки привілейованому становищу абітурієнтів з робітників та селян планувалося не лише «завоювати» (пролетаризувати) вищу школу, а й, що найважливіше, виховати «свою», класово близьку інтелігенцію, яка мала легітимізувати новий радянський режим» (Парфіненко А. Ю., 2008a, с. 417–418).

З посиланням на О. П. Оглоблін О. В. Ляпіна негативно оцінює реформу вищої освіти 1920-х – початку 1930-х рр. Київська дослідниця трактує ліквідацію університетів як «позбавлення України нормальної академічної освіти», що становило «небезпеку для розвитку української науки та культури» (Ляпіна О. В., 2008, с. 265).

О. Л. Рябченко (Рябченко О. Л., 2000), як і А. М. Острянюк (Острянюк А. М., 2001) намагаються уникати розгорнутих оцінок ліквідації дореволюційних вишів та ефективності роботи створених на їхній базі ІНО. О. Л. Рябченко, наприклад, оцінює реформу як «грандіозний експеримент», втрату «минулих ідеалів, систем цінностей»; наголошує на перманентності та суперечливості реформи вищої освіти 1920-х-1930-х рр. і пише про «нові перспективи, у тому числі і в царині освіти» (Рябченко О. Л., 2014, с. 116).

Харківська дослідниця у книзі про ХІНО називає створення інститутів народної освіти «одним із важливих і об'єктивно необхідних заходів у розвитку педагогічної освіти», оскільки для ліквідації неписьменності населення «потрібні були педагогічні кадри у масовій кількості і в найкоротший строк» (Рябченко, О. Л., 2000, с. 7–8). За її оцінкою «в інституті, незважаючи на всі заходи влади, спрямовані на перетворення його в чисто педагогічний навчальний заклад, збереглися і продовжували жити багато університетських традицій. Вони підтримувалися як викладачами, які раніше працювали в університеті і в ХІНО були основою

професорсько-викладацького складу, так і тими студентами, які вступили до даного вузу з надією отримати університетську освіту» (Рябенко, О. Л., 2000, с. 7).

О. М. Богдашина, О. Л. Рябенко, А. М. Острянюк, В. В. Левченко, описуючи історію ІНО та окремих науково-дослідних кафедр того часу, наводять факти, що засвідчують збереження дореволюційних університетських традицій. Наприклад, О. Л. Рябенко доводить, майже всі викладачі ХІНО наявним порядком читали не дві, як вимагалось у той час (вступну та заключну), а великі курси лекцій (Рябенко О. Л., 2014, с. 121 та ін.). У ХІНО це підтримувалось ректорами С. Д. Стрільбицьким та його наступником М. С. Гавриловим (Рябенко, О. Л., 2000, с. 39). Хоча лише рішенням ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. було ліквідовано бригадолaborаторний метод та відновлено лекції, сесії відбувалися двічі на рік з індивідуальною оцінкою знань, виконанням і захистом дипломних проєктів (Рябенко О. Л., 2014, с. 122). Хоча кафедри були реорганізовані у суто науково-дослідні, у ХІНО збереглися традиції: написання та захисту дисертацій у формі промоційних робіт; проведення теоретичних семінарів; випуск збірників статей окремих кафедр тощо (Богдашина, О. М., 1994).

Серед усіх дослідників вищої освіти УСРР 1920-х – початку 1930-х рр. найбільше оціночних суджень містять праці В. В. Левченка. Останній у монографії та спеціальних статтях неодноразово писав про тяглість традицій реорганізованих в ІНО університетів на прикладі головного одеського вишу. Вже навіть назва монографії, в основу якої покладена кандидатська дисертація: «Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту» містить негативну конотацію перетворення університету на ІНО в Одесі (як «невдалого експерименту»). Водночас попередні два слова «позитивний досвід» звернені немов до читача, що не все було так погано у досліджуваній час з головним вишом Одеси (Левченко В. В., 2010а).

Оптимістичніші оцінки спадкоємності традицій Новоросійського університету в роботі Одеського інституту народної освіти містяться у спеціальній статті цього автора. Як традицій В. В. Левченко виділяє три фактори: «матеріальну базу»; «традиції студентського співтовариства»; збереження «професорсько-викладацького складу» (Левченко В. В., 2004, с. 102). Автор робить висновок: «Одеський інститут народної освіти... зберіг і продовжував примножувати університетські традиції, завдяки ним його можна вважати спадкоємцем Новоросійського університету (1865–1920 рр.) та попередником Одеського державного університету» (Левченко В. В., 2004, с. 107). В іншій статті Трансформацію інфраструктури істо-

ричної науки в рамках ОІНО В. В. Левченко розглядає цей процес через еволюцію 1) «структури навчальної й науково-дослідної діяльності»; 2) «кадрового складу»; 3) «видання наукової продукції» (Левченко В. В., 2010b, с. 160).

У статті, присвяченій попереднику ОІНО, – Одеському гуманітарно-суспільному інституту (1920–1921 рр.) – В. В. Левченко наголошує, що «професорсько-викладацький склад, службовий персонал, науково-допоміжні установи з усім інвентарем», приміщення історико-філологічного та юридичного факультетів Новоросійського університету та деяких інших навчальних установ «автоматично переводилися до ОГСІ» (Левченко В. В., 2008, с. 207–208). Доказами тяглість університетських традицій він наводить наявність професорських стипендіатів колишнього Новоросійського університету та видання двох томів «Ученых записок Высшей школы г. Одессы» (Левченко В. В., 2008, с. 211). Сучасний одеський дослідник визнає, що навчальні програми були частково змінені, а старі доповнені «історичним матеріалізмом» (Левченко В. В., 2008, с. 209–210). Як наголошує В. В. Левченко, в ОІНО з 11 кафедр було ліквідовано лише дві: історії церкви та візантійської філології (Левченко В. В., 2010, с. 161).

Останнім часом посилилась тенденція вважати ІНО модифікацією університетів, а не їхнього ліквідацією. Таку позицію висловлює С. М. Куделко. На його думку, ідентичність назви, ті ж самі приміщення не можуть бути єдиними доказами спадкоємності навчального закладу. Автор згадує початок свого навчання на історичному факультеті ХДУ ім. О. М. Горького, коли були ще живі А. П. Ковалевський, К. Е. Гриневич та деякі інші викладачі – колишні студенти імператорських університетів. Студенти та аспіранти 1920-х – 1930-х рр., за його свідченням, згадували ХІНО як старий класичний університет під новою назвою (Куделко С. М., 2004, с. 103). С. М. Куделко наводить два докази правильності таких підходів: 1) на момент відновлення у 1933 р. університет «був заповнений кадрами, які були з ним пов'язані до 1920 р.»; 2) «перерв у підготовці кадрів з 1920 по 1933 рр. не було, матеріальна база залишалася в основному колишньою. Традиції дореволюційного університету ще живі, бо їх носії продовжували працювати... до початку 70-х років минулого століття» (Куделко С. М., 2004, с. 104).

Таким чином, можна виділити три періоди у дослідженні обраної теми. Перший період історіографії проблеми (1920-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.) здебільшого представлений працями безпосередніх учасників процесу реорганізації вишів. Другий період (друга половина 30-х-80-ті рр. ХХ ст.) історіографії теми нашого дослідження включає великий проміжок часу, протягом якого простежується

переважно позитивне ставлення авторів до створення ХІНО та результатів роботи інституту. Все частіше дослідники згадували про безперервність університетської традиції. Праці третього періоду (з 1990-х рр. і до цього часу) містять іноді діаметрально протилежні оцінки. Гостро критикуючи університетську реформу 1920-х рр., більшість авторів намагається віднайти факти, які б доводили присутність дореволюційних традицій у роботі різних ІНО радянської України.

Спостереження за історичною та публіцистичною літературою пострадянських часів переконує нас у тому, що посилюється тенденція до розгляду реформи вищої школи в Україні 1920-х – початку 1930-х рр. не як ліквідації університетів, а їх трансформацію для вирішення гострих завдань, що постали перед суспільством (ліквідація неписьменності, українізація та ін.).

Висновки. Публіцисти 1920-х рр. здебільшого некритичного підтримували реформування новою владою системи вищої освіти, часто цитуючи вищих урядовців республіки. У 1930-х – 1980-х рр. автори розвідок продовжували пояснювати закриття імператорських університетів виробничою доцільністю, пролетаризацією вишів та боротьбою з буржуазною професурою. Позитивні в цілому судження радянських дослідників освіти входили в різку суперечність із твердженнями українських істориків-емігрантів.

Новітні дослідження історії вищої освіти містять різні оцінки реформи вишів 1920-х – початку 1930-х рр.: від різкого засудження більшовицьких експериментів до спроб пояснити потребами народного господарства та політичною ситуацією тих часів. Сучасні автори схилиються до оцінки подій

у вищій школі України 1920-х – початку 1930-х рр. як радикальної реформи, а не як ліквідації університетів. У новітніх дослідженнях визнається перерва поступовості та неоднолінійність розвитку вищої освіти у зазначений час.

Жваві дискусії навколо нечуваного експерименту радянської влади в Україні щодо перетворення класичних університетів в інститути народної освіти не вщухають майже століття. Опоненти висловлювали діаметрально протилежні погляди і давали оцінки, які важко звести до єдиного консенсусу. Однак час синтезу настав, і в останні роки ми бачимо, що нащадки колишніх класичних імператорських університетів розглядають період 1921–1933 рр. як невід’ємну сторінку своєї історії. Показово, що у виданні «Биобиблиографический словарь учёных Харьковского университета. Том 1. Ректоры (1805–1919–1933–1995)», виданому в 1995 р., відсутні дані за 1920–1932 рр. А в перевиданій книзі 2015 року «Ректоры Харьковского университета (1804–2014): биобиблиографический довідник» керівники вишу цього часу посіли своє належне місце. Харківський університет, як і інші класичні університети, не відкидає жодного року зі своєї 215-річної історії. На нашу думку, більш за все про фактичне збереження традицій свідчить швидка та успішна зворотна реорганізація ІНО в університети у 1933 р.

Сподіваємося, що з подальшим розширенням джерельної бази та проблематики, оновленням дослідницького інструментарію майбутні науковці також дійдуть висновку про суттєве збереження дореволюційних університетських традицій у 1920-х – 1930-х рр., ніж це було прийнято вважати як у меуарах, так і у наукових працях.

Бібліографічні посилання

Богдашина, О. М., 1994. *Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д. І. Багалія (1921–1934 рр.)*. Харків : Вид. ХДПУ.

Бойко, І. Д., Вич, К. М., 1940. Стотридцятипятилетие Харьковского государственного университета имени А. М. Горького. *Историк-марксист*, кн. 6, с. 152–156.

Вища школа УРСР за 50 років, 1967. ч. I (1917–1945 рр.). Київ : Вид-во Київського університету.

Гринько, Г. Ф., 1920. *Очередные задачи советского строительства в области просвещения*. Харьков : Изд-во Наркомпроса УССР.

Гаврилів, М., 1927. Харківський інститут народної освіти. *Шлях освіти*. № 10, с. 166–170.

Записки Харківського інституту народної освіти, 1927, т. 2.

Кравченко, М., 1928. Громадська думка. *Шлях освіти*. № 12, с. 23–49.

Королівський, С. М., 1940. *Короткий нарис Харківського державного університету ім. О. М. Горького*

за років Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917–1940 рр.). В : Віч, К. М., відп. ред., 1940.

Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького, 1905–1940 рр. Харків : Вид-во університету, с. 43–106.

Куделко, С. М., 2004. Скільки лет Харьковскому национальному университету им. В. Н. Каразина? *Проблемы истории и археологии Украины* : Мат. 5 Междунар. науч. конф., посвящ. 350-летию г. Харькова и 200-летию ХНУ им. В. Н. Каразина, 4–6 нояб. 2004 г. Харьков : НМЦ «МД», с. 103–104.

Левченко, В. В., 2010а. *Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.) : позитивний досвід невеликого експерименту*. Одеса : ТЕС.

Левченко, В. В., 2010б. Історична освіта та наука в Одеському Інституті народної освіти : трансформація інфраструктури. *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки*. Київ, вип. 19 (1), с. 160–172.

Левченко, В. В., 2004. Новоросійський університет та Одеський інститут народної освіти: до проблеми

спадкоємності народної освіти. *Харківський історіографічний збірник*. Харків, вип. 7, с. 102–108.

Левченко, В. В., 2008. Одеський гуманітарно-суспільний інститут (1920–1921): до питання спадкоємності традицій університетської освіти. *Записки історичного факультету*. Одеса, т. 19, с. 207–216.

Липинський, В. В., 1999. Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр. *Український історичний журнал*. Київ, вип. 5, с. 3–14.

Ляпіна, О. В., 2008. Інститути народної освіти (1920-ті – початок 1930-х рр.): порівняльний аспект. *Надніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ, вип. 6, с. 263–271.

Майборода, В. К., 1987. Про становлення та розвиток вищої педагогічної освіти (1917–1928 рр.). *Український історичний журнал*. Київ, вип. 5, с. 96–102.

Мирончук, В. Д., Савчук, В. С., 2008. Інститут народної освіти : доба трансформацій (1920–1933 рр.). В: Поляков, М. В., гол. ред., 2008. *Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*. Дніпропетровськ : Видавництво ДНУ, с. 55–72.

Оглоблин, О. П., 1963. Спомини про Миколу Зерова й Павла Филиповича. *Безсмертні: Збірник спогадів про Миколу Зерова й Павла Филиповича М. Драй-Хмару*. Мюнхен, с. 213–230.

Острянка, А. М., 2001. Ніжинська історична школа кінця XIX – першої третини XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ. 18 с.

Парфіненко, А. Ю., 2008а. Розуміння суспільно-політичної ролі української вищої школи в радянській публіцистиці 1920-х – початку 1930-х років. *Історіографічні дослідження в Україні*, вип. 18, с. 415–426.

Парфіненко, А. Ю., 2008б. У пошуках причин «ліквідації» університетів України (аналіз радянської журнальної публіцистики 1920-х – початку 1930-х років). Харків : С. А. М.

Первая Всеукраинская конференция по индустриально-техническому образованию, 1922. *Путь просвещения*. № 5, с. 315–329.

Рябченко, О. Л., 2014. Навчальний процес: радянські інновації та особливості впровадження у вищих навчальних закладах України у 1920–30-ті роки. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. 40, с. 116–124.

Рябченко, О. Л., 2012. Формування контингенту студентів вищих навчальних закладів Радянської України (кінець 1920-х – 1930-ті рр.). *Політехніка*. № 1, с. 124–135.

Рябченко, О. Л., 2000. *Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921–1930 рр.)*. Харків: ХНАМГ.

Рябченко, О. Л. та Куделко, С. М., 2004. Харківський університет в епоху реорганізації (1920–1933). В: Бакіров, В. С., відп. ред. *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років*. Харків : Фоліо, с. 301–372.

Ряппо, Я. П., 1928. *Радянське студентство: (Характеристика вузів України)*. Х.: ДВУ.

Ряппо, Я. П., 1925. *Реформа вищої школи на Україні в годы революции (1920–1924)*. Харків : Изд-во Наркомпроса УССР.

Скрипник, М. О. *Статті і промови*: В 5 т. Х. : ДВУ, 1930. Т. 4, ч. 1.

Смолинський, С., 1928. До уніфікації систем освіти СРСР. *Радянська школа*. № 12, с. 3–7.

Тарнавська, С. В., 2015. Вища школа УСРР у 1920-х – на початку 1930-х років: радянська історіографія. *Таврійський вісник освіти*. № 4, с. 275–285.

Харківський університет – рідному місту. 1805–2005, 2004. Харків : НМЦ «СД».

Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет, 1955. В: Королевский С. М., гл. ред., Харьков : Изд-во ун-та.

Харьковский государственный университет. 1805–1980: Ист. очерк, 1980. В: Тарапов И. Е., отв. ред. Харьков : Вища школа.

Ясницький, Г. І., 1965. *Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.)*. Київ : Вид-во ун-ту.

References

Bogdashyna, O. M., 1994. *Diial'nist' Kharkivs'koi naukovo-doslidnoi kafedry istorii ukrains'koi kul'tury im. akad. D. I. Bahaliia (1921–1934 rr.)* [Activities of Kharkiv Scientific Research Department of History of Ukrainian Culture named after Acad. D. Bahaly (1921–1934)]. Kharkiv: Vyd. KhDPU. (in Ukrainian).

Bojko, I. D., Vich, K. M., 1940. Stotridcatipyatiletie Har'kovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni A. M. Gor'kogo. *Istoriik-marksist [Marxist historian]*, kn. 6, pp. 152–156. (in Russian).

Vyscha shkola URSS za 50 rokiv [High school of the USSR for 50 years]. 1967, ch. I (1917–1945 rr.). Kyiv: Vyd-vo un-tu. (in Ukrainian).

Grin'ko, G. F., 1920. *Ocherednye zadachi sovetskogo stroitel'stva v oblasti prosveshcheniya [Immediate tasks of Soviet construction in the field of education]*. Har'kov: Izd-vo Narkomprosа USSR. (in Russian).

Havryliv, M., 1927. Kharkivs'kyj instytut narodnoi osvity. *Shliakh osvity [The way of education]*, № 10, pp. 166–170. (in Ukrainian).

Zapysky Kharkivs'koho instytutu narodnoi osvity [Notes of the Kharkov Institute of Public Education], 1927, t. 2. (in Ukrainian).

Kravchenko, M., 1928. Hromads'ka dumka. *Shliakh osvity [The way of education]*, № 12, pp. 23–49. (in Ukrainian).

Korolivs'kyj, S. M., 1940. *Korotkyj narys Kharkivs'koho derzhavnoho universytetu im. O. M. Hor'koho za rokiv Velykoi Zhovtnevoi sotsialistychnoi revoliutsii (1917–1940 rr.)*. V: Vich, K. M., vidp. red., 1940.

Korotki narysy z istorii Kharkivs'koho derzhavnoho universytetu im. O. M. Hor'koho, 1905–1940 rr. [Short Essays on the History of Kharkiv State University. O. M. Gorky, 1905–1940]. Kharkiv: Vyd-vo universytetu, pp. 43–106. (in Ukrainian).

Kudelko, S. M., 2004. Skol'ko let Xar'kovskomu nacional'nomu universitetu im. V. N. Karazina? *Problemy istorii i arxeologii Ukrainy* [Problems of history and archeology of Ukraine]: Mat. 5 Mezhdunar. nauch. konf., posvyashh. 350-letiyu g. Xar'kova i 200-letiyu XNU im. V. N. Karazina, 4–6 noyab. 2004 g. Xar'kov: NMC «MD», pp. 103–104. (in Russian).

Levchenko, V. V., 2010. *Istoriya Odes'koho instytutu narodnoyi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyy dosvid nevdaloho eksperymentu* [History of the Odessa Institute of Public Education (1920–1930): a positive experience of the failed experiment]. Odesa: TES. (in Ukrainian).

Levchenko, V. V., 2010b. Istorychna osvita ta nauka v Odes'komu Instytutu narodnoi osvity: transformatsiia infrastruktury. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches]. Kyiv, vyp. 19 (1), pp. 160–172. (in Ukrainian).

Levchenko, V. V., 2004. Novorosijs'kyj universytet ta Odes'kyj instytut narodnoi osvity: do problemy spadkoiemnosti narodnoi osvity. *Kharkivs'kyj istoriohrafichnyy zbirnyk* [Kharkiv Historiographical Collection]. Kharkiv, vyp. 7, pp. 102–108. (in Ukrainian).

Levchenko, V. V., 2008. Odes'kyj humanitarno-suspil'nyy instytut (1920–1921): do pytannia spadkoiemnosti tradytsij universytets'koi osvity. *Zapysky istorychnoho fakul'tetu* [Notes of the Faculty of History]. Odesa, t. 19, pp. 207–216. (in Ukrainian).

Lypyn's'kyj, V. V., 1999. Kontseptsii ta model' osvity v USRR u 20-ti rr. *Ukrains'kyj istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. Kyiv, vyp. 5, pp. 3–14. (in Ukrainian).

Lyapina, O. V., 2008. Instytuty narodnoi osvity (1920-ti – pochatok 1930-kh rr.): porivnyal'nyy aspekt [Institutes of Public Education (1920-s – early 1930-s): comparative aspect]. *Naddnyprianska Ukraina: istorichni protsesy, podii, postati* [Naddnyprianska Ukraina: historical processes, events, personalities]. Dnipropetrovsk, issue 6, pp. 263–271. (in Ukrainian).

Mayboroda, V. K., 1987. Pro stanovlennya ta rozvytok vyshchoyi pedahohichnoyi osvity (1917–1928 rr.) [About the formation and development of higher pedagogical education (1917–1928)]. *Ukrayins'kyj istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. Kyiv, issue 5, pp. 96–102. (in Ukrainian).

Mironchuk, V. D., Savchuk, V. S., 2008. [Instytut narodnoi osvity: doba transformatsiy (1920–1933 rr.)]. In: Polyakov, M. V., chief ed., 2008. *Istoriya Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara* [History of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University]. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo DNU, pp. 55–72. (in Ukrainian).

Ohloblyn, O. P., 1963. *Spomyny pro Mykolu Zerova j Pavla Fylypovycha. Bezsmertni: Zbirnyk spohadiv pro Mykolu Zerova j Pavla Fylypovycha i M. Draj-Khmaru* [Immortals: A Collection of Memories about Mykola Zerov and Pavel Filippovich and M. Dray-Cloud]. Miunkhen, pp. 213–230. (in Ukrainian).

Ostriancko, A. M., 2001. *Nizhyns'ka istorychna shkola kintsia XX – pershoi tretyny XX st.* [Nizhyn History School of the late XIX – the first third of the XX century] Abstract of PhD dissertation. Kyiv: Instytut ukrains'koi arkhoeografii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho. Kyiv (in Ukrainian).

Parfinenko, A. Yu., 2008a. Rozuminnia suspil'no-politychnoi roli ukrains'koi vyschoi shkoly v radians'kij

publitsystytsi 1920-kh – pochatku 1930-kh rokiv. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini* [Historiographic studies in Ukraine], vyp. 18, pp. 415–426. (in Ukrainian).

Parfinenko, A. Yu., 2008b. *U poshukakh prychny «likvidatsii» universytetiv Ukrainy (analiz radians'koi zhurnal'noi publitsystyky 1920-kh – pochatku 1930-kh rokiv)*. Kharkiv: S. A. M. (in Ukrainian).

Pervaiia Vseukraynskaia konferentsiia po yndustrial'no-tekhnycheskomu obrazovanyiu, 1922. *Put' prosvescheniia* [The path of education], № 5, pp. 315–329. (in Russian).

Riabchenko, O. L., 2014. Navchal'nyj protses: radians'ki innovatsii ta osoblyvosti vprovadzhennia u vyschykh navchal'nykh zakladakh Ukrainy 1920–30-ti roky. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu* [Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University], vyp. 40, pp. 116–124. (in Ukrainian).

Ryabchenko, O. L., 2012. Formuvannia kontynhentu studentiv vyschykh navchal'nykh zakladiv Radians'koi Ukrainy (kinets' 1920-kh – 1930-ti rr.). *Politehnika* [Polytechnics], № 1, pp. 124–135. (in Ukrainian).

Ryabchenko, O. L., 2000. *Kharkivs'kyj instytut narodnoyi osvity im. O. O. Potebni (1921–1930 rr.)* [O. O. Potebnya Kharkiv Institute of Public (1921–1930)]. Kharkiv: KhNAMH. (in Ukrainian).

Ryabchenko, O. L. and Kudelko, S. M., 2004. Kharkivs'kyj universytet v epokhu reorhanizatsiyi (1920–1933) [Kharkiv University in the age of reorganization (1920–1933)]. In: Bakirov, V. S., chief ed., 2004. *Kharkivs'kyj natsional'nyy universytet im. V. N. Karazina za 200 rokiv* [V. N. Karazin Kharkiv National University for 200 years]. Kharkiv: Folio, pp. 301–364. (in Ukrainian).

Ryappo, Ya. P., 1928. *Radians'ke studentstvo: (Kharakterystyka vuziv Ukrainy)* [Soviet students: (Characteristics of Ukrainian universities)]. Kharkiv: DVU.

Ryappo, Ya. P., 1925. *Reforma vysshej shkoly na Ukraine v roky revolyucii (1920–1924)* [Reform of higher education in Ukraine during the years of revolution (1920–1924)]. Xar'kov: Izd-vo Narkomprosa USSR. (in Russian).

Skrypnyk, M. O. *Statti i promovy* [Articles and speeches]: V 5 t. Kh.: DVU, 1930. T. 4, ch. 1. (in Ukrainian).

Smolyn's'kyj, S., 1928. Do unifikatsii system osvity SRSR. *Radians'ka shkola* [Soviet school]. № 12, pp. 3–7. (in Ukrainian).

Tarnavs'ka, S. V., 2015. Vyscha shkola USRR u 1920-kh – na pochatku 1930-kh rokiv: radians'ka istoriohrafia. *Tavrijs'kyj visnyk osvity* [The Taurian Herald of Education], № 4, pp. 275–285. (in Ukrainian).

Kharkivs'kyj universytet – ridnomu mistu. 1805–2005 [Kharkiv University – the home town], 2004. Kharkiv: NMTs «SD» (in Ukrainian).

Xar'kovskij gosudarstvennyj yuniversitetim. A. M. Gor'kogo 150 let [Kharkov State University. A. M. Gorky for 150 years], 1955. V: Korolivskij S. M., gl. red., Xar'kov: Izd-voun-ta. (in Russian).

Xar'kovskij gosudarstvennyj yuniversitet. 1805–1980: Ist. ocherk [Kharkiv State University. 1805–1980. Historical sketch], 1980. V: Tarapov I. E., otv. red. Xar'kov: Vishha shkola. (in Russian).

Yasnyts'kyj, H. I., 1965. *Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1921–1932 rr.)* [Development of public education in Ukraine (1921–1932)]. Kyiv: Vyd-vo un-tu. (in Ukrainian).